

УДК 94:314.15](477+571.6)“1889/1901”

Л. Г. БІЛОУСОВА*

УКРАЇНЦІ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ: МІГРАЦІЙНІ ПОТОКИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

На підставі неопублікованих архівних джерел, що зберігаються у Державному архіві Одеської області, висвітлено процес міграції українських селян і козаків на Далекий Схід упродовж 1889–1901 рр. Проаналізовано організацію державними органами переселенського руху: фінансування, участь пароплавної компанії “Доброфлот” у транспортуванні пасажирів і вантажів, умови та труднощі міграції. Виявлено іменні списки переселенців із територій Бессарабської, Волинської, Воронежської, В’ятської, Калузької, Київської, Курської, Пензенської, Полтавської, Таврійської, Тульської, Харківської, Херсонської, Чернігівської губерній, Кубанської області, Оренбурзького козачого війська Облaсті Війська Донського, Ліфляндської та Естляндської губерній. До наукового обігу вперше введено архівні справи, які є цінним джерелом з історії переселенських родин, і можуть бути використані у практичних генеалогічних дослідженнях.

Ключові слова: українська міграція; переселенці; Одеса; Далекий Схід; Південно-Уссурійськ; “Доброфлот”; генеалогія.

Українці на Далекому Сході Російської імперії – актуальна і цікава тема для дослідження як загальної історії міжнародних етнічних міграцій, так і минулого України. Особливо компактно українці проживали у Південно-Уссурійському краї. Цю територію площею близько 1 млн км² ще називали “Зелений Клин” або “Зелена Україна”, “Нова Україна”, “Далекосхідня Україна”. Туди з 1882 р. царський уряд за ініціативи генерала П. Ф. Унтербергера переселяв українських селян і козаків із Бессарабської, Волинської, Київської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської, Чернігівської та інших губерній, території яких нині належать Україні.

Дослідження історії Зеленої України, як рідкісного феномену “країни в країні”, є актуальним напрямком не тільки сучасної історичної науки, а й демографії, соціології, культури, політології. Регіональний

* Білоусова Лілія Григорівна – кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Одеської області.

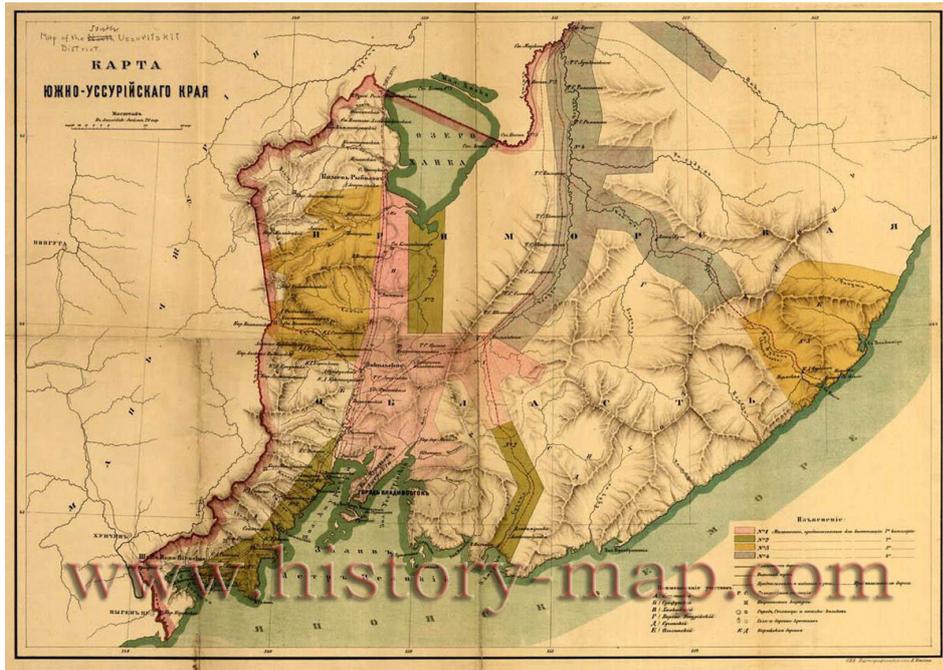
аспект цієї проблеми, зокрема, роль Одеси як міграційного перехрестя між Україною і Росією, майже не досліджувався. Починаючи з 1883 р., Одеса упродовж двох десятиліть, до завершення будівництва Транссибірської залізниці, була для більшості безземельних українських селян-переселенців єдиною сполучною ланкою між Україною і новою батьківщиною та символом надії на краще життя. Введення до наукового обігу нових джерел, що зберігаються у Держархіві Одеської області, дає підстави для більш детального аналізу причин і наслідків міграції, процесу організації переселення до Південно-Уссурійського краю як на рівні вищих державних органів, так і на стадії діяльності місцевих установ.

Ще одним перспективним науковим напрямком останнім часом стала генеалогія. Адже сотні тисяч українських сімей внаслідок міграції назавжди залишилися розділеними, отже, поставлене автором практичне завдання щодо встановлення на підставі архівних документів наявних поіменних списків мігрантів є важливим фактором відновлення родинних зв'язків, усвідомлення своєї національної приналежності та укріплення міждержавних стосунків.

Південно-Уссурійський край був частиною Приморської області Російської імперії. Ця територія була приєднана до Росії у 1858 р. на підставі Айгунського договору з Китаєм. У 1860 р. Пекінський договір визначив кордон між обома країнами. Від того часу почалося освоєння краю, яке значно активізувалося після 1882 р. у зв'язку з переселенням з європейської частини імперії козаків і селян – українців, росіян, а також вихідців із Ліфляндської та Естонської губерній. Вся повнота влади у Приморській області з адміністративним центром у місті Нікольському належала військовому губернатору. У кінці XIX – на початку XX ст. ця територія все ще залишалася малолюдною і потребувала економічного розвитку.

Довідкове видання Канцелярії комітету міністрів, видане з метою підготовки Першого Всеросійського перепису населення 1897 р., містило такі дані: станом на 1886 р. у Російській імперії проживало 113 млн осіб, з них – 80 млн (70%) становили разом “великороси” (58 млн), “малороси” (17,11 млн) і “білоруси” (5 млн), які в переважній більшості населяли європейську частину імперії. Однак, невеликі “малоросійські колонії” з невизначеною на той час кількістю населення існували і в азійській частині, а саме в Уссурійському краї, Семиріченській і Амурській областях, Томській, Тобольській і Єнісейській губерніях¹.

Перші дослідження з історії далекосхідних українців з'явилися на початку XX ст.²: опублікована у Києві у 1905 р. праця В.-І. С. Ілліча-Світича про Далекосхідну Україну була написана на джерелах, зібраних автором- народовольцем під час тривалого перебування у тих краях на засланні.

Мапа Південно-Уссурійського краю.

За доби Української Народної Республіки інтерес до Зеленого Клину виріс через політичний аспект. Докладний огляд публікацій з цієї тематики у львівській і київській періодиці 1918–1931 рр. подав історик М. Г. Андрусак, який присвятив державним змаганням українців на Далекому Сході окремий нарис³.

Значний внесок у розроблення теми зробили українці-науковці на азійській еміграції. У 1936 р. у Харбіні вийшло з друку видання “Далекий Схід. Збірник, присвячений справам українського Далекого Сходу”, підготовлений до публікації Радою Української Національної Кольонії у Маньчжоу-Ді-Го⁴. Автори збірника – доктор І. Шлендрик, В. А. Одинець, М. Коблянський, Д. Б. (повне ім’я не встановлено) та інші, опинившись після перемоги радянської влади на Далекому Сході на теренах Маньчжурської імперії під протекторатом Японії, поставили за мету об’єднати емігрантів-українців, які вже займали певні позиції в широкому русі азійських народів за створення незалежного державного існування, збереження національних культур та звільнення від колонізаторів. Редакція у передмові зазначала, що “в самій середині Д. С. опинилась численна українська еміграція, а під комуністичною окупацією понад півмільйона українського населення Зеленого Клину”, і саме цей факт спонукав до вивчення як самих себе, так і навколишніх народів. Редакція оголосила, що при Раді засноване Товариство українських орієнталістів під керівництвом Ф. Ф. Даниленка, яке, бажаючи бути посередником між народами Сходу та Українською нацією, поставило за

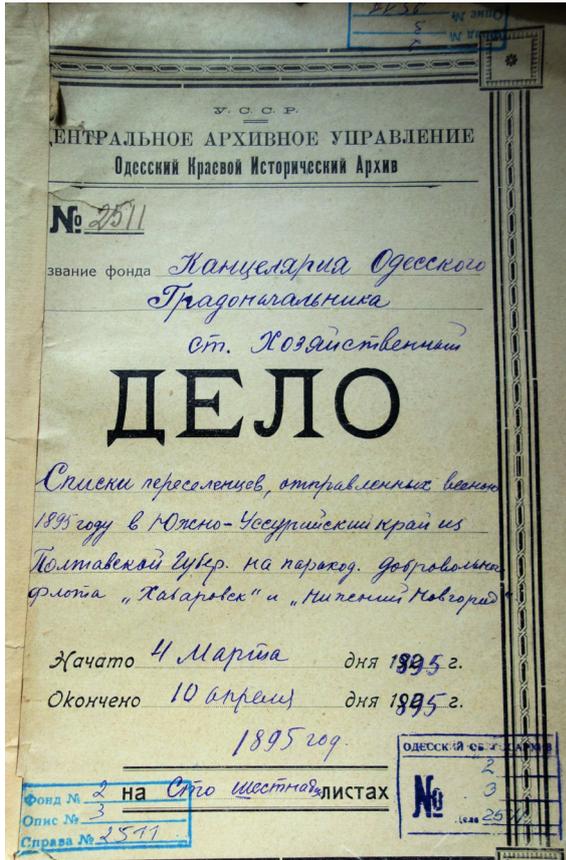
мету рухатися у двох напрямках: 1) студіювати мови, економіки та культури народів Сходу, зокрема, у Маньчжоу-Ді-Го і Японії (Ніппоні) та 2) знайомити народи Сходу з Українською нацією шляхом публікацій про Україну у пресі, журналах, книгах та брошурах українською та східними мовами. Для цих цілей при Раді й Товаристві, які розміщувалися у Харбіні в Українському Національному Домі по вулиці Новоторговій, 9, було засновано видавництво “Мімоза” та “одинок по цілому Далекому Сході та Маньчжоу-Ді-Го” українська друкарня “Рекорд”.

М. Коблянський став одним із перших науковців, який постійно привертав увагу світу до українського питання на Далекому Сході. Саме він у 1936 р. окреслив важливу проблему цієї “білої плями”: “Чи українці, а в першу чергу світова українська еміграція, уявляє собі, що то є ота далекосхідна українська екзотика? Чи має матеріал, щоб, хоч приблизно, уявити собі сучасний стан Далекого Сходу? Напевно, що відповідь може бути лише заперечуюча...”⁵. У збірнику він розмістив власну статтю про сторінки визвольного руху українців в Азії у 1917–1920 рр. Там же був анонсований і економічно-політичний нарис А. Добровольського про Український Далекий Схід⁶.

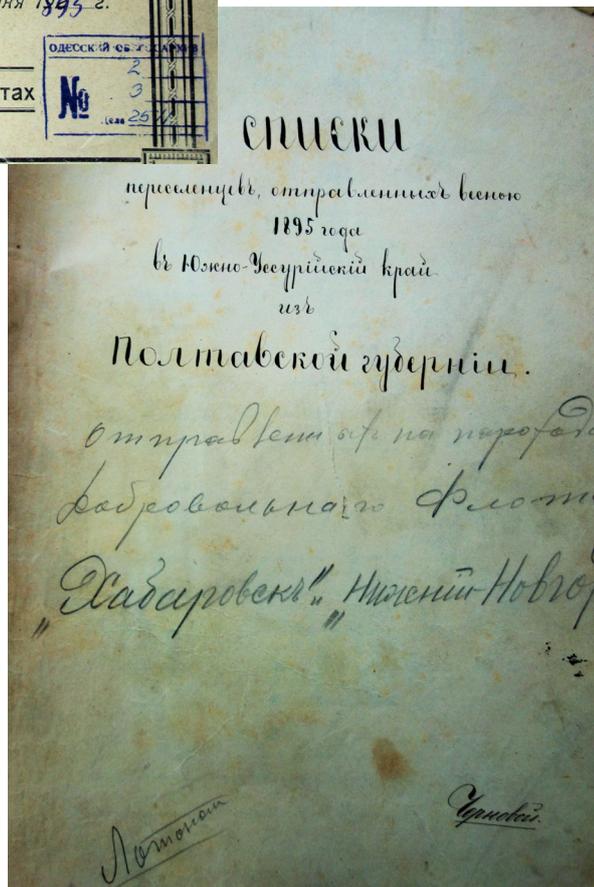
Значним внеском у дослідження українського Зеленої України стали роботи історика, журналіста, громадсько-політичного діяча І. В. Світа (Світланова) – уродженця Харківської губернії, який з 1918 р. проживав на Далекому Сході Російської імперії, а також у Японії, Маньчжоу-Ді-Го, на Філіппінах, Тайвані, у США і Канаді. З 1919 р. до 1989 р. науковець опублікував низку історичних нарисів про Зелену Україну, в яких, зокрема, висвітлив демографічний і статистичний аспект міграцій. Оприлюднені ним дані свідчили, що у 1901–1904 рр. з України виїхало 42 500 осіб; у 1905 р. – кілька сотень осіб; у 1906–1907 рр. – 76 637 осіб; а всього ж за переписом 1926 р. на “Приморщині і Амурській” зареєстровано 315 000 українців (не нижче 80% населення), і цифру цю автор вважав заниженою. Як бачимо, І. Світ не мав вичерпних статистичних відомостей за увесь період організованої міграції, початком якої вважав 1859 р.

Окрему монографія І. Світ присвятив першому українцю на Далекому Сході – гетьману Д. Многогрішному (1631–1703), який перебував на Забайкаллі у Нижньо-Селегінську не з власної волі, а на засланні від 1672 р. Цікаво, що дослідження І. Світа виходили під егідою Українського національного дому (Маньчжурія), Інституту Океанічної України (Німеччина), Науково-Дослідного інституту Зеленої України (США)⁷.

Після Другої світової війни цій темі присвятили свої наукові розвідки українські історики на еміграції Т. Олексіюк і Л. Биковський⁸. Цікаво, що до гострих проблем далекосхідних земляків звернувся і репресований радянською владою письменник-емігрант Іван Багряний

Посімейні списки переселенців із Полтавської та Чернігівської губерній до Південно-Уссурійського краю. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2511.

Примукскіи члѣзѣ
119 Хадаровскіи

Имя и фамилия	Возраст	Семейный состав	Сумма	Замечания
Крестьянинъ Иванъ Петровъ				
Бригосанъ	59		90	1335
Его жена 1 ^я брака Анна	40		90	
Сынъ его 1 ^й Георгіѣ	28		90	
Его жена Ксенія	23		90	
Дети ихъ	1 1/2		22 50	
Его жена 2 ^я Мисаилъ	23		90	
Его жена 3 ^я Агрипина	20		90	
Его жена 4 ^я Иванъ	20		90	
Нараженіи	18		90	
Никитинъ	17		90	
Пашпортъ бригадана, запашной сел-данъ Георгіѣ Мокленко	28		90	
Его жена Агрипина	25		90	
Дети ихъ Аграфена	1 1/2		22 50	
Крестьянинъ въ формѣ Кри-заревъ Валентиненко	35	12	1100	90
Его жена въ формѣ	30		90	
Всѣи ихъ: 1 ^й Петръ	14		90	
2 ^й Павелъ	12		90	
3 ^й Евгеніѣ	6		45	
макарки			22 50	
Загородній мещанинъ въ формѣ крестьянинъ Филиппъ Ивановъ				
Коллежника	22		90	

855 - 300

Посімейні списки переселенців із Полтавської та Чернігівської губерній до Південно-Уссурійського краю.

Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, стр. 2511.

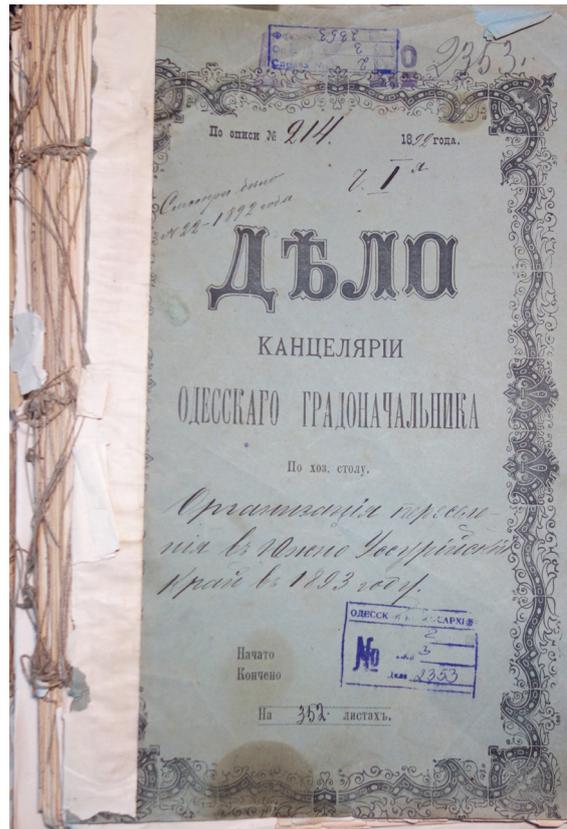
(І. П. Лозов'ягін), якому довелося ознайомитися з важкими умовами життя і побутом переселенців на власному досвіді. Його есе “Україна біля Тихого океану” та автобіографічний роман “Тигролови” (перша назва: “Звіролови” – Л. Б.) стали одними з найкращих художньо-документальних творів української літератури⁹. У Радянській Україні у 1959 р. вийшов із друку художній роман М. Стельмаха “Хліб і сіль”, де яскраво прозвучала тема “зруйнованих гнізд” українських переселенців на схід Російської імперії, зокрема, болісного розриву сімейних зв'язків.

У 1970-х–1980-х роках заселенню Далекого Сходу присвятив монографії відомий радянський історик-архівіст В. М. Кабузан¹⁰. На початку 2000-х років розроблення теми національного українського руху у Примор'ї продовжили російські науковці А. Єфименко, Л. В. Курас, В. А. Черномаз¹¹.

Низку документальних публікацій законодавчих актів та документів з історії заселення окремих районів Далекого Сходу видав на початку 2000-х років Російський державний історичний архів Далекого Сходу¹². Однак, внаслідок тривалого процесу перевезення архіву з Томська до Владивостока упродовж 1991–2006 рр., обмеженого доступу до науково-довідкового апарату (оприлюднено лише список фондів – Л. Б.) і відсутності путівника, виокремити документи щодо українських переселенців на разі для користувача є проблемою.

Український історик А. А. Попок, провідний науковець у галузі міграцій і етнополітики, дослідив поселення на Далекому Сході кінця XIX–XX ст. як історичний та етнокультурний феномен (2001)¹³.

Опубліковані розвідки, однак, не виключають продовження розроблення цієї тематики із використанням нових джерел, зокрема, у напрямку регіональних досліджень. Цінним для вивчення переселення українців до Південно-Уссурійського краю і досі неопублікованим документальним комплексом є документи Держархіву Одеської області з фонду Канцелярії Одеського градоначальника, а саме справи господарського столу за 1889–1901 рр. Це – управлінська документація щодо організації процесу переселення від місць проживання переселенців до Одеси та з одеського порту пароплавами “Доброфлоту” до кінцевого пункту призначення – м. Владивосток. Широко представлені загальне листування між причетними до цього питання установами та посадовими особами, а також статистичні та фінансові звіти. Особливо ж цінними є документи з особового складу, а саме іменні та посімейні списки переселенців, що уклалися місцевими начальниками та канцелярією одеського градоначальника. Вони систематизовані за територіальним принципом і дають уявлення про причини, напрямки і масштаби міграції, кількість переселенців (індивідуумів та сімей), їхній майновий стан. Заяви переселенців із різних питань містять дані для більш детальної реконструкції епохи, а саме побутових умов, стану здоров'я,

Посімейні списки переселенців
із Полтавської та Чернігівської губерній
до Південно-Уссурийського краю.
Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, стр. 2511.

флот” визначило його головну мету – забезпечувати термінове і поштове товарно-пасажирське сполучення між Одесою і портами Східного океану і взагалі сприяти розвитку вітчизняної торгівлі. Спеціальна комісія підписала 6 червня 1878 р. контракт із відомою німецькою судноплавною компанією Гамбурзько-Американського акціонерного товариства на придбання у неї трьох океанських вантажо-пасажирських пароплавів: “Гользація” (Holsatia), “Тюрингія” (Thuringia) і “Гаммонія” (Hammonia), місткістю близько 3 тис. т. кожний. Таких потужних лайнерів у Російській імперії ще не було. Згодом був придбаний пароплав “Саксонія”, перейменований на “Нижній Новгород”.

Правління “Доброфлоту” знаходилося в Санкт-Петербурзі, одне з відділень – в Одесі. Товариство швидко розвивалося і географічно розширювало свої послуги. У кінці XIX – на початку XX ст. саме “Доброфлот” здійснював найбільш тривалі перевезення у порти Чорного, Середземного, Червоного, Південно-Китайського, Східно-Китайського морів та Індійського океану. Східна лінія включала Одесу, Константинополь, Порт-Саїд, Джибуті, Коломбо, Сингапур, Гон-Конг, Шанхай,

настроїв селян та труднощів далекої мандрівки на нові землі.

Перші за хронологією наявні документи архіву про переселення відносяться до 1891 р. Уряд доручив справу перевезення людей Акціонерному товариству “Добровільний флот”, яке за відсутності залізної дороги у тому регіоні на той час було єдиним вітчизняним перевізником з Європейської частини Російської імперії на Схід.

“Доброфлот” мав значний досвід пасажирського транспортування. Товариство відкрилося у 1878 р. за ініціативи Імператорського товариства для сприяння російському торговельному мореплаванству. “Тимчасове положення про Добровільний

Відомості 15

Вещей и инструментов, потребных для снабжения переселенцев в Південно-Уссурійськ.

№	Наименование вещей	Врѣкъ		Количество
		н.	ф.	
1.	Поперечный тиль $3\frac{1}{2}$ ф.	"	"	300.
2.	Продольный тиль $5\frac{1}{2}$ и $9\frac{1}{2}$	"	"	100.
3.	Кость 7 и 8 руг.	"	"	1000.
4.	Брусков (осыков) русский	"	"	1000.
5.	Лопаты конан. острого	"	"	300.
6.	Сверля 1" русский	"	"	50.
7.	" $\frac{1}{2}$ "	"	"	50.
8.	" ангийскыя $\frac{1}{2}$ "	"	"	100.
9.	" $\frac{5}{8}$ "	"	"	100.
10.	" $\frac{1}{4}$ "	"	"	50.
11.	Дюймов $1\frac{1}{4}$ "	"	"	25.
12.	" 1 "	"	"	25.
13.	" $\frac{3}{4}$ "	"	"	25.
14.	" $\frac{1}{2}$ "	"	"	25.
15.	" $\frac{1}{4}$ "	"	"	25.
16.	" поукруглая тисовая 1 "	"	"	25.
17.	Сверля	"	"	1000.
18.	Сковороды среднѣя	15.	"	"
19.	" малѣя	15.	"	"
20.	Грузовъ $\frac{3}{4}$ ведра	30.	"	"
21.	" $\frac{1}{2}$ ведра	30.	"	"
22.	" $\frac{1}{4}$ ведра	15.	"	"
23.	Шершнѣе въ колодкахъ	"	"	50.
24.	Гудачковъ одностороннѣя 2" въ колодкахъ	"	"	50.
25.	Плетеный дворянскыя въ 10 и 12 верш. длины	"	"	100 паръ
26.	Плугового осылка $1\frac{1}{4}$ (если возможно выдать доски и туд. с фундами качаема)	50.	"	"
27.	Кочержнѣя приборовъ	"	"	5.

Завѣдующій
Переселеніемъ Вуй
Губернаторъ Катарск.

На оборотѣ

Посімейні списки переселенців із Полтавської та Чернігівської губерній до Південно-Уссурійського краю.
Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, стр. 2511.

Телефонъ № 212

ГУЛЬЕ-БЛАНШАРДЪ

Единственный Агентъ
РУСТОНЪ, ПРОКТОРЪ и К^о Фабриканта Локомотивей
и Молотилокъ въ Линкольнъ
ВАЛЬТЕРЪ А ВУДЪ, Фабриканта Жатвенныхъ Машинъ
ПЕРНОЛЕТА, Фабриканта Куколе-отборныхъ Машинъ

ОДЕССА
Ришельевская Улица № 8

РОСТОВЪ на ДОНУ
Большая Садовая соб. Домъ

Адресъ для отправки: ОДЕССА.

Адресъ для отправки: ОДЕССА.

ЗЕМЛЕДЕЛЬСКИЕ МАШИНЫ И ОРУДИЯ
ЛОКОМОБИЛИ, МОЛОТИЛКИ, ВЪЯКИ,
ЖАТВЕННЫЯ МАШИНЫ
ОСЛЮКИ, КУКЕЛЬ-ОТБОРНЫЯ МАШИНЫ
и проч.

ИНСТРУМЕНТЫ
РЕМЕСЛЕННЫЕ, ОКОННЫЕ И ДВЕРНЫЕ
ПРИБОРЫ, НОЖЕВОЙ ТОВАРЬ, ПОСУДА
ЧУГУНЪ И ЖЕЛЕЗЪН. ПЕЧИ, ПОМЫ, КРАВЫ, РУЖЬЯ
и проч.

Одесса 25го февраля 1893

Винтовертн. досокъ № 5, 8, 9, 7, 6, 1 25 - Др. 125 -
отъ Эвалдъ и Гитъ Фудей

Всми ви какіе либо изъ означенныхъ ввсемъ свѣдѣн предидеи
три пріемихъ изъ ввми ви забранованни Квстоно Уссурійскисхъ
переселенческисхъ Управлітисхъ, то твотамъ за мидѣ въ ни
какой не пошуратъ, а неприпійтисхъ предидеи об издѣлсхъ
забратъ фирмисхъ Куркстѣ и Аксвертсѣ. При отомъ
управлітисхъ Управлітисхъ не отвѣтствително за послѣд-
ствій, див забранованнихъ товарѣ, мисоудисхъ пра-
дотти повсвѣршенночъ явкисъ за нисхисъ управлітисхъ
чеппато названнотти фирмисхъ.

Коносамент пароплава "Доброфлоту" "Росія" від 19 березня 1893 р.
Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2353, арк. 113.

Нагасакі і Владивосток. Під час паломницького руху пароплави захо-дили в Бейрут і Джедду. Саме такий шлях за півтора місяці мали подолати й українські переселенці. Їхні мандрівки на Далекий Схід є однією з найяскравіших сторінок історії українських міграцій.

9 листопада 1892 р. полтавський губернатор повідомляв одеського градоначальника П. О. Зеленого, що земський відділ Міністерства внутрішніх справ визнав за можливе відправити до Південно-Уссурійського краю весною наступного 1893 р. 1400 осіб із Полтавської губернії. Їх

планувалося розділити на три партії: перша – в 500 осіб, друга – 483 і третя – 420. У грудні Міністерство повідомило про можливість відправити на Далекий Схід додатково ще 600 осіб з Чернігівської губернії та 300 – з інших регіонів, а саме з Кубанської області (92 особи – 12 родин), Воронежської губернії (44 особи), Харківської губернії (189 осіб – 24 родини). Усі разом у складі 2351 особи мали бути доправлені до Одеси, а звідти – трьома пароплавами “Доброфлоту” – “Орел”, “Россія” і “Кострома” – до Владивостока¹⁴.

Селяни-переселенці повинні були не пізніше лютого 1893 р. розпродати своє майно та скласти перелік речей у дорогу. Виручені від продажу гроші спочатку надходили до земських начальників, які передавали їх у відання одеського градоначальника¹⁵.

На новому місці прибулими опікувалося Південно-Уссурійське переселенське управління. Однією з його функцій було забезпечення вихідців з України речами та інструментами у Владивостоці. Збереглися відомості про те, чого саме потребували переселенці. Так, контора “Доброфлоту” повідомляла градоначальника Одеси про готовність прийняти на борт пароплавів весною 1892 р. бджолині вулики за ціною по 50 копійок за пуд¹⁶. Одеська торгова фірма “Гульє-Бланшард” (вул. Поштова, 8; вул. Рішельєвська, 8) прийняла пропозицію градоначальника на постачання різних предметів згідно зі списком Південно-Уссурійського переселенського управління. Фірма спеціалізувалася на продажі сільськогосподарських машин, ремісничих інструментів, знарядь землеробства. Також “Гульє-Бланшард” був єдиним агентом закордонних фірм: виробника локомотивів та молотилок у Лінкольні “РустонПроктор і Ко” (США), виробника жниварок “Вальтер А. Вуд” та фабриканта Куколе – виробника відбірних машин “Пернолета”¹⁷. У списку значилися коси, пили, лопати, свердла, долота, серпи, ковальські інструменти, рубанки, петлі для дверей, чавунні відра, сковорідки тощо вартістю 34736 крб. Реманент було відправлено до Владивостока пароплавом “Москва” вже напередодні відправки людей, 9 березня 1893 р., для влаштування на новому місці переселенського складу.

Замовлення Південно-Уссурійського переселенського управління забезпечувала також фабрика сільськогосподарських машин і знарядь Й. Й. Гена в Одесі, постачаючи плуги, лемехи та різакі¹⁸. Головним посередником між одеськими фірмами і управлінням стала німецька фірма “Кунст і Альбертс” у Владивостоці, яка мала своє відділення в Одесі.

У процесі підготовки до вибуття на нові землі статистика щодо переселенців постійно змінювалася, і до іменних списків вносилися корективи з різних причин. Так, до начальників губерній зверталися незаплановані до переселення селяни, які виявили бажання отримати від Міністерства внутрішніх справ дозвіл виїхати на Далекий Схід. На-

приклад, 5 сімей у кількості 46 осіб із Кубанської області готові були відправитися у дорогу навіть своїм коштом¹⁹. Кількість переселенців із Полтавської губернії також збільшилася у 1893 р. із 1400 осіб до 1750²⁰. Частина внесених до списку селян Харківської губернії не встигла розпродати майно, і їх переселення переносилося на наступний рік. Деякі селяни взагалі відмовилися від подорожі. Так, земський начальник Гадяцького повіту Полтавської губернії повідомляв одеського градоначальника, що селянин с. Капустинець Іван Павлович Червоний отримав у 1892 р. дозвіл на переїзд до Південно-Уссурійського краю і вніс земському начальнику на своє переселення 1300 крб., але, через притягнення його до кримінальної відповідальності, дозвіл йому на зміну місця проживання був призупинений, після чого він взагалі від переселення відмовився²¹.

Неочікувані труднощі виникали і через підвищення цін на послуги “Доброфлоту”. Так, селянин Чернігівської губернії Василь Митрофанович Янченко писав градоначальнику П. О. Зеленому, що він переселяється до Південно-Уссурійського краю до свого дядька Гаврила Янченка, який оселився у Владивостоці раніше і перевів племінникові через контору “Доброфлоту” 200 крб. на квитки. Але проїзні ціни вже виросли до 240 крб. і Василь Янченко, не маючи додаткових 40 крб., вирішив найнятися робітником на англійське судно, що відправлялося до Владивостока. Його жалування складало 100 крб., і ця робота давала можливість добратися до Далекого Сходу безкоштовно. А тому селянин просив повернути йому дядькові гроші, які планував витратити на нове господарство²².

Селяни, які прибували до Одеси, в очікуванні пароплавів були розміщені у Чумному кварталі Одеського карантину поблизу ділянки (пляжу) Ланжерона. Обстеження стану здоров'я переселенців перед далекою і небезпечною мандрівкою морями і океанами було питанням життя і смерті. Першими, хто засвідчував фізичну спроможність кожного пасажера до важкого шляху, були земські начальники, які підписували списки.

Але траплялися випадки, коли переселенці приховували свої хвороби. Так, казенна селянка с. Подолок Гадяцького повіту Полтавської губернії Ірина Подолькіна прохала одеського градоначальника заборонити її чоловікові Онисиму Подольку виїзд до Південно-Уссурійського краю через його хворобу на туберкульоз. Вона докладно описала, як її чоловік умовив старшину засвідчити його придатність до переселення і таким чином потрапив до списків. Однак, жінка боялася залишитися вдовою у дорозі і пропасти з малолітніми дітьми у чужому краю. Онисим Подолько дійсно помер одразу по прибутті до Одеси, а його дружина, не маючи коштів на повернення, змушена була продовжити подорож до Владивостока на пароплаві “Орел”²³.

113

ДОБРОВОЛЬЦЫЙ ФЛОТ

Погруженной в надлежащей исправности *Пермислен*
на пароходе по имени *Россия*
состоящий под русским флагом и под командою *Н. С. Кривера* или кого либо другого, кто будет отправлен из казенной канцелярии, стоящий ныне в порту *Одесса* и отправление в порт *Владивосток* или на сколько бы то ни было, по уступному счету, в состоянии исполнить его безопасно, с правом заходить в любой порт на или вне пути парохода дождливый, принимать и сдавать там предметы снабжения, грузы и пассажиров, брать или не брать дознающих, бросать всякого рода суда или ходящие на буксир, а равно оказывать другим судам всякого рода помощь или содействие *местности где угодно сему* по указанным местам или маркам и номерами, обозначенными у сего на порт, обязуясь в такой же исправности доставить этот груз в порт назначения или с перегрузкой на другой пароход Добровольного Флота или иным выфрахтованным, не отлучаясь от случая по воле Воеводы, и от непроизвольной силы, буре, шторма, от известной неурядицы, от войны, блокады, огня и всяких других опасностей, аварий и несчастий в морях, ривах и каналах с котлами и машинами, от задержки в карантинных и вообще санитарных случаях бы то ни было рода и свойства, происшедших до и во время означенного плавания.

Груз иметь быть сдан в том же исправном состоянии, с борта парохода в *Владивосток* по ордеру *Пермислен* *чишир* или же его или их доверенных.

Фрахтовые деньги уплачиваются согласно расчета *тарифа*

Съ приемом настоящего коносамента, отправитель или доверенное лицо грузоладельца признается согласно на все условия и обязанности коносамента.

Товары должны быть вывешены и обфрахтованы Агентствами Добровольного Флота для начисления фрахта, денег, при чем грузоотправителю уплачиваются все издержки по обмеру, нагрузке и проч. В случае неуплаты фрахтовых денег и вообще каких либо других причитающихся платежей, Добровольный Флот имеет право удержать груз, образцы на него выписки. Пароходу должно быть дозволено приступить к выгрузке немедленно по приходе в порт, в дождь или вьюгу, если бы даже это было неославно с местными обычаями в порту. Товары должны быть принимаемы получателями с судна тотчас же как только, в порядке выгрузки, до них дойдет очередь, в противном случае Капитан парохода Добровольного Флота имеет право выгружать товары на берег или в перевозное судно, за счет и страх получателя. Съ Капитаном парохода Добровольного Флота, возлагаемая ответственность за них прекращается. Перевозка груза въ санитарных парохода не касается.

Если шиппер сочтет небезопасным войти в порт назначения вследствие блокады, задержки, карантина или злы, то грузы сдаются в ближайшем порту по указу Флота и вывозятся плавающей, согласно коносамента.

Въ случаях карантина, грузы по прибытии сдаются в карантинный склад, въ который или другое какое либо судно, за счет и страх получателя, или если бы это означало неудобности, или пароход не допускался бы въ порт, то шипперу предоставляется право выгрузить груз в ближайшем безопасном порту, за счет и страх получателя.

Въ вербежи и т. п. сбора уплачиваются получателями груза.

Если по какому либо причине груз не был сдан в порт назначения, то шипперу предоставляется право взять его в ближайший по судоходному порту и отправить его за счет парохода, но за страх и риск получателя, при чем пароход не отвечает за убытки, выходящие из такого замедления.

Грузы принимаются въ перевозку по объявлению отправителя.

Добровольный Флот не отвечает за вес, мѣру и стоимость товара, а равно и за внутреннее содержание товарных мест, за ломку хрупких вещей, порчу произшедшую от сажаго свойства товара, усадки и утраты живности, размытую случучих товаров, гибель и смерть животных, и за всякую порчу и потерю, происшедшую от ветры и шквалы укупорки или укупорки, когда о том упомянуто въ коносаменте, ни за внешнюю сдачу, произшедшую от оплошности, неосторожности или неаккуратности марок и укупорки, ни за какие либо штрафы, налагаемые за неправильную декларацию. Отправитель и получатель исполняют за свой счет все обязанности, возлагаемые на владельцев и обязанности, отъ которых Добровольный Флотом за все убытки и потери, происшедшие от невыполнения таковых, а также от неправильного объявления веса, мѣры или содержания товарных мест. Въ случаях, когда Добровольный Флот, должен быть исполнить карантинную очистку товара, то таковая произведена пароходом и Добровольный Флот не отвечает за это.

Примѣчаніе 1. На всехъ товарныхъ мѣстахъ должны быть вывешены и обозначены, и отъ которых за правильную и исправную упаковку въ себя живности, должны быть вывешены Добровольный Флотом отъ падать на получателя и товар его.

Примѣчаніе 2. Складчики, нефть и всякія вещества, свойства, а также жидкія вещества и спит могутъ быть выброшены за бортъ, безъ ответственности за это.

Въ удостоверение чего Капитаномъ парохода подписанъ настоящий коносаментъ въ *Одессе* по *Владивосток* *19/III 1893* года.

Агентъ *Митрофан*

РАЗСЧЕТЪ ФРАХТА И ДРУГИХЪ ПЛАТЕЖЕЙ.	Рубл.	Коп.
Фрахтъ		
Нагрузка и выгрузка		
Храненіе		
Коносаменты и гербъ, марки.		
Страхов. премія и гербъ, бортъ.		
Расходы Добровольца, Флота.		
Наложен, платежъ отправит.		
% за переводъ наложен, плат.		
% за переводъ фрахта и платежей Добровольца, Флоту.		
Итого Р. С.		

получено при отправленіи въ *Одессу* по *Владивосток*

стается получить при сдачѣ въ

Рахунок одеської торгової фірми "Гульє-Бланшард" на постачання переселенцям сільськогосподарського знаряддя. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2353, арк. 113.

Деякі селяни захворіли вже дорогою до Одеси, де й були доправлені до міського шпиталю. Велике хвилювання спричинив випадок захворювання вже в Одесі у 1893 р. маленької однорічної дівчинки Єлизавети Ворони на віспу. Дитину госпіталізували до лікарні, і батьки змушені були розділитися: батько Митрофан, козак Ніжинського повіту Чернігівської губернії, виїхав до Владивостока, а мати Єфимія залишилася із хворою донькою в Одесі²⁴.

Хвороба змусила залишитися в Одесі і 24-річного полтавчанина Гордія Хачка з 4-річним сином Іваном, який після лікарні в очікуванні наступного пароплава перебував у притулку для жебраків²⁵. 7 квітня 1893 р. начальник Одеського карантинного округу доповідав градоначальнику про летальні випадки: лікар констатував смерть 55-річної Соломони Бокій від невідомої хвороби і смерть 1,5-річної Аксинії Ющенко від капілярного бронхіту. Їх знайшли серед переселенців, посаджених на пароплав “Кострома” і готових до відправлення. На тому ж пароплаві виявили дифтерит у 2-річного Олексія Коляди, рожу у 60-річного Мина Трухно та підвищену температуру в 15-річного Андрія Писаренка. Усі хворі були зняті з пароплава і відправлені до міської лікарні.

Але смертні випадки траплялися і в дорозі. Переселенець партії 1893 р. козак с. Озеряни Лохвицького повіту Полтавської губернії Флор Юхимович Шолом вирушив до Владивостока з дружиною, п’ятьма малолітніми дітьми і матір’ю, яка померла на пароплаві на третій день подорожі. Це справило на Шолома таке гнітюче враження, що він змінив свої плани і повернувся до Одеси. Він писав градоначальнику, що ці події настільки розорили його, що навіть дістатися до Озерян він не мав ніяких грошей²⁶.

Переселення у 1893 р. почалося 21 березня, коли пароплав “Доброфлоту” “Россія” вирушив з Одеси з 800 переселенцями на борту. Рейси продовжили 6 квітня – “Кострома” з 800 пасажирами, 14 квітня – “Орел” з 1400 особами.

Фінансування переселення відбувалося за рахунок держави і самих селян, які здійснювали внески до переселенського фонду після продажу свого майна. На кожну сім’ю Міністерство внутрішніх справ виділяло на обзаведення від 300 до 600 крб.²⁷. Ці гроші переселенці отримували по приїзді на Далекий Схід із місцевого казначейства. Відповідальність за гроші було покладено на агента “Доброфлоту” лейтенанта Мікуліна, який отримував від одеського градоначальника талони асигнувань, що мав пред’являти казначейству у Владивостоці.

Частина селян за бажанням переселялася за власний кошт. “Доброфлот” також погодився на безоплатний проїзд священників та ієромонахів, що супроводжували переселенців. Це було ідеєю першого Приамурського генерал-губернатора, генерал-ад’ютанта барона А. М. Корфа, який вважав за необхідне, щоб духовні особи були присутні разом із переселенцями під час небезпечної подорожі. Обер-прокурор Святійшого Синоду К. П. Победоносцев підтримав Корфа і на пароплави “Орел”, “Росія” і “Кострома” були призначені Херсонським архієпископом ієромонахи Інокентій, Авксентій і Геннадій²⁸. Їхнє службове відрядження оплачувалося по 72 крб. золотом на місяць кожному за рахунок Міністерства внутрішніх справ.

Не всі переселенці витримували труднощі нового життя. У 1892 р. із Приморської області повернувся на батьківщину селянин Щоголев²⁹.

На наступний 1894 р. полтавський губернатор подав відомості щодо 2500 переселенців³⁰. Переселенські справи градоначальника містять цікаві відомості щодо конкретних сімей та окремих осіб. Іменні списки укладалися за встановленою формою по губерніях і повітах. Кожний запис включав порядковий номер, відомості про родину – соціальний стан, ім'я, по батькові та прізвище глави сім'ї, його вік; імена дружини і дітей; загальну кількість осіб; виділену їм переселенську суму.

Переважає більшість сімей була багатодітними. Наприклад, у родині козака Новозибківського повіту Чернігівської губернії Єліазара Чеботкевича зареєстровано 25 осіб. Голові сім'ї, вдівцеві, було вже 73 роки, четверо синів мали дружин і дітей. Старший син Леонтій, 45-ти років, мав дружину Уляну 44-х років та шестеро дітей: 1) Андрій, 25 років, одружений на Наталії 24-х років, мав дочку Тетяну 2-х місяців; 2) Олександр, 7 років; 3) Тарас, 5 років; 4) Парасковія, 18 років; 5) Ксенія, 15 років; 6) Валентина, 13 років. Другий син Мойсей, 44-х років, мав 41-річну дружину Ганну та трьох дітей – Миколу (11 років), Харитину (8 років) і Пелагею (5 років). Третій син Алімпій, 35 років, мав дружину Тетяну 33-х років і трьох дітей – Надію (11 років), Агнію (7 років) і Ольгу (3 роки). Четвертий син Федір, 33-х років, мав дружину Олександрю, 31 року, та двох дітей – Івана (5 років) і Георгія (1 рік).

Як бачимо, у цій родині, що складалася з 11 чоловіків і 14 жінок, представлені усі вікові категорії – від 2-х місяців до 73 років, з 25-ти членів родини дорослих і працездатних було 13 (6 чоловіків і 7 жінок). Чеботкевичам виділялася на переселення грошова сума у розмірі 2074,54 крб., з якої вони отримували готівкою у Владивостоці лише 414,99 крб. Основна сума у 1660,3 крб. була витрачена на оплату доставки багажу від місця проживання до Одеси (74,95), перевезення на пароплаві від Одеси до Владивостока переселенців (1530,0) та їх багажу (55,8). Такі дані по кожній родині дають яскраву палітру картини переселення за кожний рік та в цілому за десятиріччя 1891–1901 рр.

Цікавим аспектом переселенського руху є питання національної ідентифікації мігрантів. Адже офіційні документи установ Російської імперії, як правило, не містять відомостей щодо національності. Не зазначена національна приналежність і переселенців на Далекий Схід. Але назви місць проживання та характерні для цих територій прізвища дають цікавий матеріал для порівнянь і висновків. Прикладом може бути справа про організацію переселення у 1895 р. із таких губерній як Полтавська, Чернігівська, Курська та Облaсті Війська Донського³¹.

Кампанія 1895 р. почалася з 15 березня. На пароплаві “Доброфлоту” “Хабаровськ” вирушили до Владивостока 300 селян і козаків Полтавської губернії:

Прилуцький повіт – 33 родини: прізвища – Брижан, Калиниченко, Ткаченко, Маладика, Фень, Ярошенко, Проценко, Дурас, Деркач, Ягідка, Дебеленко, Бардак, Безродний, Огієнко, Хуркало, Кочерга, Гончаренко, Сакало, Нешта, Федоренко, Подольський, Ілляшенко, Курян, Ленець, Борода, Дейнека, Радченко, Стеценко, Бойко, Назаренко;

Роменський повіт – 9 сімей: Дяченко, Сірий, Карнаух, Бугасенко, Євтушенко, Яременко, Хижняк, Артюх.

20 березня 1895 року з Одеського порту відійшов пароплав “Нижній Новгород” з 290 переселенцями тієї ж Полтавської губернії:

Прилуцький повіт – 10 родин: Тищенко, Лещенко, Геєць, Одокієнко, Лущик, Правдивець, Сокіл, Джевага, Подольський;

Золотоніський повіт – 2 родини: Сердюк, Паціора;

Гадяцький повіт – 13 родин: Товстий, Кузьмиченко, Панасенко, Потопа, Кравченко, Хижняк, Ткаченко, Левчук, Романенко, Гах, Голубенко;

Зіньківський повіт – 2 родини: Корж, Косяк;

Лубенський повіт – 1 особа: Маєрович Єфросинія;

Роменський повіт – 11 родин: Наглий, Білогриценко, Куркович, Нетак, Рой, Соляник, Ігнатенко, Пустовойт, Титух, Васюк, Богута;

Лохвицький повіт – 1 родина: Ярмоленко.

10 квітня 1895 р. пароплав “Орел” прийняв на борт козаків Чернігівської губернії:

Сосницький повіт – 50 родин: Власков, Лойченко, Чепурний, Сапон, Стукало, Мілейко, Дудка, Шкіра, Жердецький, Макіша, Чуйко, Ємець, Яковенко, Василець, Семененко, Штирхун, Апанкович, Невшуп, Нестеренко, Петрик, Ляшек, Романенко, Коломієць, Савенко, Науменко, Моховик, Нестеренко, Імшенецький, Макаренко, Сушкова, Ковенько, Радченко, Ващенко, Орешко, Охременко, Ющенко, Лущик, Миц, Кутовий, Мосол, Лобода, Тесейко;

Козелецький повіт – 6 родин: Фомін, Лебеда, Ворушило, Руденський, Болгак, Олешко;

Кролевецький повіт – 9 родин: Сурмач, Карась, Селюк, Рижий, Федченко, Овдієнко, Попель, Вакуленко, Чечель, Костюк;

Борзенський повіт – 22 родини: Авраменко, Бойко, Уласенко, Купрій, Федько, Сивенко, Шевченко, Сухоїда, Сапко, Гаман, Варивода, Мищенко, Філоненко, Лозовий, Чиж, Карнаух, Шешеня, Косенко, Чайка, Бурма, Олешко;

Стародубський повіт – 14 родин: Ухарев, Кнеленко, Данильченко, Захлівний, Яцков, Свистунов, Дураченко, Кисленок, Лисиця, Татуйка, Коробок, Минта, Цакун, Іванцов;

Ніжинський повіт – 9 родин: Якоменко, Ярмак, Кургак, Охонько, Онищенко, Шеверда-Третяков, Гусак, Вовкодав, Бугайцов;

Городнянський повіт – 2 родини: Секирка, Дуброва;

Новозибківський повіт – 6 родин: Козлов, Чеботкевич, Вороно-Ковалевський, Гордієнко;

Остерський повіт – 1 родина: Тихомиров;

Чернігівський повіт – 5 родин: Док, Хропатий, Дрозд;

Конотопський повіт – 24 родини: Панченко, Стеценко, Просолова, Боровик, Шевченко, Марченко, Прокопенко, Коваленко, Шульга, Писанка, Ярмак, Чоботько, Коломієць, Приймак, Костирка, Науменко, Сайпог, Назаренко, Приходько, Скрипка, Луценко, Лут, Рябуха;

Суржський повіт – 3 родини: Українцев, Степаненко.

3 червня 1895 р. до Владивостоку відійшов з Одеського порту французький пароплав “Контон” з 93 переселенцями³². Переважна більшість з них були селянами – вихідцями з Курської губернії:

Курський повіт – 10 сімей: Беседін, Шеховцов, Сабельников, Харський, Цветков, Захаров, Букреєв, Халін;

Тимський повіт – 1 родина: Бобнєв.

На тому ж пароплаві відправилися й дві родини козаків Чернігівської губернії Сосницького повіту – Макіша і Янченка.

Архівна справа за 1895 р. містить список переселенців на пароплаві “Доброфлоту” “Москва” – козаків Оренбурзького козачого війська Облесті Війська Донського, які мали характерні російські прізвища³³:

Станиця Розсипна – 17 родин: Арьков, Бородін, Богомоллов, Ляпін, Григорьев, Давидов, Єпанешніков, Жохов, Мохов, Краснов, Моїсеєв, Садчіков, Смірнов, Чупріков;

Станиця Нижньо-Озерна – 9 родин: Семенов, Іванов, Антіпов, Комутков, Дмитрієв, Зацепілін, Матвєєв, Пічугін, Головачов, Кожевников, Федоров, Притков, Яковлев, Кандалов, Любімов, Кісельов, Буянов;

Станиця Донецька – 6 родин: Моршинський, Гвоздков, Носов, Савельєв, Соколов, Федоров, Позевалкін;

Станиця Павлівська – 4 родини: Іванов, Твердишев, Матвєєв, Русінов;

Станиця Татищевська – 3 родини: Пашков, Мордвінцев, Володькін;

Станиця Кордаїлівська – 3 родини: Малюшкін, Федотов, Зобнін.

Аналогічні відомості щодо офіцерських сімейств Війська Донського, що відправилися з Одеси на пароплаві “Тамбов”, вибувши з округів Першого Донського, Другого Донського, Усть-Медведицького, Донецького, Сальського, Таганрозького, Хоперського і Черкаського³⁴.

Посімейні списки переселенців з України збереглися за період від 1889 р. до 1901 р., що дає можливість встановити кількість переселенців та їхній сімейний склад, дослідити демографічний, соціальний, географічний, гендерний та інші аспекти міграційного руху цієї етнічної групи.

У 1898 р. на Далекий Схід відправилися українські селяни і козаци з Полтавської, Чернігівської і Харківської губерній та російські селяни Калузької губернії. Також через Одесу до Південно-Уссурійського краю добиралися ходаки Естляндської і Ліфляндської губерній, які мали завдання приглядіти ділянки для переселення³⁵.

У 1900 р. кількість переселенців з європейської частини Російської імперії на Схід складала 5365 осіб, у т. ч. по губерніях: Київська губернія – 4849 осіб, Волинська – 407, Подільська – 407, Полтавська – 916, Харківська – 4, Таврійська – 63, Бессарабська – 33, Естляндська – 47, Ліфляндська – 7, Калузька – 38, В'ятська – 38, Пензенська – 1. У транспортуванні були задіяні пароплави “Доброфлоту” “Орел”, “Одесса”, “Нижний Новгород”, “Тамбов”, “Владимир”, “Петербург”³⁶.

До 1916 р. Приморський і Амурський краї прийняли 2,76 млн українців. Радянський історик В. Кабузан підрахував, що їх питома вага у населенні Приморської області до 1903 р. ніколи не була нижчою за 75%.

Революція 1905–1907 рр. активізувала національну самосвідомість на Зеленому Клині і в Маньчжурії. У 1907 р. у Харбіні згуртувався “Український Клуб”, у Владивостоці при Східному інституті було засновано Студентське товариство українців. У 1910 р. у м. Николаєвську-Уссурійському було створено першу на Зеленому Клині “Просвіту”, фундаторами якої стали міщанин Петро Хоменко, купець Сергій Ніжинецький, селянин Йосип Переверзєв-Розсуда, поштово-телеграфний чиновник Захарій Шевченко та телеграфіст Іван Кривоніс.

Лютнева революція 1917 р. ліквідувала царські заборони на все українське, і на Далекому Сході масово почали відкриватися гуртки “Громади”, виникли осередки українських політичних партій — есерів та соціал-демократів, вийшла перша на Далекому Сході українська газета “Українець” (редактор – Дмитро Боровик). 13–14 червня 1917 р. у Николаєвську-Уссурійському пройшов Перший загальний всеукраїнський з'їзд діячів і громадянства Далекого Сходу.

Лідери українського руху в Зеленому Клині робили ставку на допомогу Великій Україні. Вважалося, що якщо Україна стане незалежною державою, то і Зелений Клин автоматично відокремиться від Москви. Це знайшло відображення і в рішеннях Другого Всеукраїнського з'їзду Далекого Сходу, який відбувся в Хабаровську в січні 1918 р. На ньому було прийнято звернення до уряду Української Народної Республіки, щоб він у своїй політиці вимагав від російської влади визнання Зеленого Клину частиною Української Держави, оскільки тут українці становили національну більшість. Серед населення Зеленого Клину популярним стало гасло – “Всі на захист України!”.

На Третньому з'їзді, який відбувся у квітні 1918 р., було прийнято рішення — боротися за створення незалежної Української держави на

Тихому океані та формування Української армії Зеленого Клину. Керівництво було передано Крайовому секретаріату (уряду) на чолі з Юрієм Глушко-Мовою. Отаманом Далекосхідного українського війська став у 1918 р. Борис Хрещатицький. Але політична ситуація змінювалася не на користь українців. Спочатку до влади прийшли білогвардійці на чолі з генералом О. Колчаком, потім – більшовики, і з 1922 р. Зелений Клин опинився у складі СРСР.

Цікаві дорожні нотатки про Зелений Клин залишив у 1928 р. Борис Матушевський – син Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції Федора Павловича Матушевського. Йому довелося перетнути простори СРСР потягом від Києва до Владивостока, і Далекій Схід вразив його саме “цілком українською людністю”. Особливо він запам’ятав станцію Сковородіно – кінець Ленсько-Байкальського і початок Далекосхідного району, коли гори розступилися, з’явилися вільхи, річки і дивовижні українські села з білими хатами, соняшниками, садами та журавлями. “На станції Катеринославці з’явилися наші українські баби, що продавали у капустяних листах вареники, млинці. Ці українські припаси були нам дуже до смаку!”³⁷ Адміністративний центр Далекого Сходу, м. Хабаровськ, здивувало юнака значною кількістю українців. За його враженням, вони були відторгнуті від коріння, не мали своїх шкіл, втрачали мову і навіть газет не могли отримувати з рідної землі. Але все ще розмовляли українською, зберегли національні традиції у побуті й одязі та виявляли палкий інтерес до України.

Сучасний Далекій Схід Російської Федерації втратив свою традиційну національну різноманітність, про що свідчать статистичні дані. У Хабаровському краї проживає 1 334 552 осіб (дані 2016 р. – Л. Б.), з них росіяни становлять 1183292 (91,8%), українці – 26 803 (2,1 %), інші національності не добирають й одного відсотка. У Приморському краї аналогічні дані: проживає 1 929 008 осіб, з них росіян – 1 675 992 (85,66 %), українців – 49 953 (2,55 %). Однак, нащадки українських переселенців зберігають національну самоідентичність, досліджують свою історію на документах далекосхідних архівів, утворюють громадські об’єднання і центри, розвивають українську культуру і популяризують національні традиції через засоби масової інформації. Так, інформаційно-аналітичний портал “Українці Далекого Сходу” містить чимало відомостей щодо сучасних далекосхідних українців, яким, безумовно, буде корисно дізнатися про одеські архівні документи кінця XIX – початку XX ст., що свідчать про значний внесок наших співвітчизників у економічний та культурний розвиток Далекого Сходу. Професійні ж історики отримають нові можливості і дані про міграційні процеси минулого, наслідки яких залишаються актуальними питаннями міжнародних відносин.

Нижче подаємо перелік справ Держархіву Одеської області – цінного джерела для дослідження цієї теми.

ПЕРЕЛІК
СПРАВ ГОСПОДАРСЬКОГО СТОЛУ КАНЦЕЛЯРІЇ
ОДЕСЬКОГО ГРАДОНАЧАЛЬНИКА ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ
ДО ПІВДЕННО-УССУРІЙСЬКОГО КРАЮ (1881–1901 рр.)

Фонд 2, опис 3:

Спр. 1060. Про створення комісії під головуванням градоначальника для заготовки продовольства для переселенців, що відправляються до Південно-Уссурійського краю. 1882 р., 47 арк. (втрачено)*.

Спр. 1287. Організація переселення до Південно-Уссурійська. 1885 р., 43 арк. (втрачено).

Спр. 1916. Організація переселення до Південно-Уссурійська. 1889 р., ч. 1, 102 арк.; ч. 2, 611 арк.

Спр. 1916-а. Організація переселення до Південно-Уссурійська. 1889 р., ч. 3, 143 арк.

Спр. 2258. Організація переселення до Південно-Уссурійського краю. 1891 р., 368 арк.

Спр. 2353. Організація переселення до Південно-Уссурійського краю у 1893 році. 1892–1893 рр.), 247 арк. (у справі пронумеровано 352 арк., деякі аркуші відсутні).

Спр. 2464. Списки і гроші полтавських переселенців, відправлених на пароплавах “Хабаровск” і “Нижний Новгород”. 1894–1895 рр.), 326 арк.

Спр. 2510. Організація переселення до Південно-Уссурійського краю у 1896 році. 1895 р.), ч. 1, 505 арк.

Спр. 2510-а. Організація переселення до Південно-Уссурійського краю у 1896 році. 1895 р.), ч. 2, 399 арк.

Спр. 2511. Списки переселенців, відправлених у 1895 році з Полтавської губернії в Південно-Уссурійський край на пароплавах “Доброфлоту” “Хабаровск” і “Нижний Новгород” 04. 03. – 10. 04. 1895 р., 116 арк.

Спр. 2633. Організація переселення до Південно-Уссурійського краю у 1897 році. Загальне листування. 1896 р., 599 арк.

Спр. 2633-а. Іменні списки переселенців, надіслані земськими начальниками та іншими посадовими особами, а також облік і виписка переселенських грошей (Волинська, Київська, Полтавська, Таврійська, Чернігівська, Бессарабська, Курська губернії). 1896–1897 рр.), 768 арк.

Спр. 2633-б. Списки відправлених переселенців з Полтавської, Чернігівської, Тульської, Калузької губерній, Оренбурзького козачого війська Облесті Війська Донського. 1896 р., 136 арк.

* Для інформування користувачів про повноту цього комплексу джерел до переліку внесено також справи, втрачені під час Другої Світової війни.

Спр. 2634. Іменні списки переселенців, надіслані земськими начальниками та іншими посадовими особами, а також облік та виписка переселенських грошей. 1896 р., 4 арк.

Спр. 2635. Списки відправлених переселенців. 1896 р., 26 арк.

Спр. 2682. Про переселення до Південно-Уссурійського краю. 1897 р. (втрачено).

Спр. 2682-а. Фінансові документи і списки, надіслані посадовими особами щодо переселенців партій 1898 року. 1897 р., 263 арк.

Спр. 2682-б. Організація переселення до Південно-Уссурійського краю у 1898 році: іменні списки і фінансові документи щодо переселенців, надіслані земськими начальниками та іншими установами. 1897 р. (втрачено)

Спр. 2682-в. Про надходження та витрати переселенських грошей і загальний звіт про них. 1897 р., 52 арк.

Спр. 2682-г. Організація переселення до Південно-Уссурійського краю у 1898 році: чорнові списки і розрахункові відомості переселенців, складені канцелярією. 1897 р., 164 арк.

Спр. 2717. Іменні списки і фінансові документи, надіслані земськими начальниками та іншими посадовими особами і установами, а також виписка переселенських грошей у 1899 році. 1898 р., т. 1 (втрачено).

Спр. 2717-а. Іменні списки і фінансові документи, надіслані земськими начальниками та іншими посадовими особами і установами, а також виписка переселенських грошей у 1899 році. 1898 р., т. 2 (втрачено).

Спр. 2717-б. Іменні списки і фінансові документи, надіслані земськими начальниками та іншими посадовими особами і установами, а також виписка переселенських грошей у 1899 році. 1898 р., т. 3 (втрачено).

Спр. 2717-в. Звітність про надходження і витрати грошей переселенців партій 1899 року, з листуванням та документами з цього питання. 1898 р., т. 4, 98 арк.

Спр. 2717-г. Про переселення до Південно-Уссурійського краю. 1898 р., 846 арк.

Спр. 2837. Організація переселення до Південно-Уссурійського краю у 1900 році: загальне листування з цього питання. 1899 р., ч. 1, 11 арк.

Спр. 2837-а. Фінансові документи і списки, надіслані земськими начальниками щодо партії переселенців 1900 року. 1899 р., ч. 2, т. 1, 519 арк.

Спр. 2837-б. Фінансові документи і списки, надіслані земськими начальниками щодо партії переселенців 1900 року. 1899 р., ч. 2, т. 2, 567 арк.

Спр. 2837-в. Про надходження та видатки сум переселенців партії 1900 року, а також усе листування і фінансовий звіт з цього питання. 1899 р., ч. 2, т. 3, 309 арк.

Спр. 2837-г. Чорнові посімейні списки і розрахункові відомості, складені канцелярією про переселенців партії 1900 року. 1899–1904 рр., ч. 3, 247 арк.

Спр. 2890. Організація переселення до Південно-Уссурійського краю у 1901 році: загальне листування з цього питання. 1900 р., ч. 1 (у розшуку з 1996 р.).

Спр. 2890-а. Фінансові документи і списки переселенців Полтавської, Київської, Волинської, Ліфляндської губерній партії 1901 року, надіслані земськими начальниками та ін. 1900-1901 рр.), ч. 2, т. 1, 340 арк.

Спр. 2890-б. Фінансові документи і звітність про гроші переселенців, що будуть відправлені до Південно-Уссурійського краю у 1901 році. 1900 р., ч. 2, т. 2 (втрачено).

Спр. 2890-в. Фінансові документи і звітність про гроші переселенців, що будуть відправлені до Південно-Уссурійського краю у 1901 році. 1900 р., ч. 2, т. 3 (втрачено).

Спр. 2890-г. Чорнові списки і розрахункові відомості, складені канцелярією про переселенців, що будуть відправлені до Південно-Уссурійського краю у 1901 році. 1900 р. (втрачено).

¹ *Алфавитный список народов, обитающих в Российской империи; Накануне всеобщей переписи ... – Санкт-Петербург: издание Канцелярии Комитета министров, 1895. – С. 49–50.*

² *Иллич-Свитыч В. С. Дальне-восточная Украина / В. С. Иллич-Свитыч. – Киев, 1905. – 37 с.*

³ *Андрусак М. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917–1920 рр.) / М. Андрусак // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – № 4.*

⁴ *Далекий Схід : збірник, присвячений справам українського Далекого Сходу / Рада Української Національної Кольонії у Маньчжоу-Ді-Го. – Харбін, 1936. – 84 с.*

⁵ *Коблянський М. 1917–1920. Сторінка визвольного руху українців в Азії / М. Коблянський // Далекий Схід : збірник, присвячений справам українського Далекого Сходу / Рада Української Національної Кольонії у Маньчжоу-Ді-Го. – Харбін, 1936. – с. 68–71.*

⁶ *Добровольський А. Український Далекий Схід. Економічно-політичний нарис / А. Добровольський // Далекий Схід : збірник, присвячений справам українського Далекого Сходу / Рада Української Національної Кольонії у Маньчжоу-Ді-Го. – Харбін, 1936.*

⁷ *Світ Іван. Зелена Україна. Короткий історичний нарис українського політичного і громадського життя / Іван Світ. – Нью-Йорк – Шанхай, 1949. – 32 с.; його ж. Украинский Дальний Восток / Иван Свит. – Харбін : Укр. вид.*

спілка, 1934. – Ч. 2. – 43 с.; *його ж.* Український Національний Дім / Іван Світ. – Харбін, 1936; *його ж.* Український Далекий Схід / Інститут Океанічної України ; авт. передмови: В. Кийович. – Хабаровськ-Одеса, 1944.

⁸ *Олесіюк Тиміш.* Зелена Україна над океаном / Тиміш Олесіюк. – Одеса, 1945. – 47 с.; *Биковський Лев.* Україна над океаном / Лев Биковський. – Франкфурт-на-Майні, 1946. – 23 с.

⁹ *Багрянний Іван.* Україна біля Тихого океану / Іван Багрянний. – Женева, 1947. – 18 с.; *його ж.* Звіролови / Іван Багрянний // Вечірня година. – Львів, 1944.

¹⁰ *Кабузан В. М.* Как заселялся Дальний Восток (вторая половина XVII — начало XX в.) / В. М. Кабузан. – Хабаровск, 1973; 2-е доп. изд.: Хабаровск, 1976; *его же.* Дальневосточный край в XVII – начале XX вв. (1640–1917) : Историко-демографический очерк / В. М. Кабузан. – М., 1985.

¹¹ *Ефименко А.* Сибирская Украина: несостоявшийся альянс. Дальневосточные “самостийники” и колчаковская контрразведка / А. Ефименко // Родина – 2006. – № 7; *Курас Л. В.* Украинская этническая группировка в Харбине [Электронный ресурс] / Л. В. Курас. – Режим доступа: <http://vybory.org/articles/54.html/vybory.org>, 13.01.2003. – Загл. с экрана; *Черномаз В. А.* Украинское национальное движение на Дальнем Востоке (1917–1922 гг.) : дис. ... канд. ист. наук / Вячеслав Анатольевич Черномаз ; Дальневосточный университет. – Владивосток, 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://planetadissert.com/see/dis_86902.html; *Вольнец А.* Дальневосточная Украина / А. Вольнец // Русская планета. – 21 мая. – 2014.

¹² Из истории заселения Черниговского района: документы и материалы / Изд. РГА ДВ. – Владивосток, 2015; Николаевск-на-Амуре. Страницы истории: Сборник архивных документов об истории развития города Николаевска-на-Амуре / Изд. РГА ДВ. – Хабаровск, 2015.

¹³ *Попок А. А.* Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в XX ст. / А. А. Попок // Український історичний журнал. – К. – 1998. – № 6. – С. 54-68; *його ж.* Українські поселення на Далекому Сході; історико-соціологічний нарис / А. А. Попок. – К., 2001.

¹⁴ Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 2353, арк. 1, 2, 12, 29, 113.

¹⁵ Там само, ф. 2, оп. 3, спр. 2353, арк. 288.

¹⁶ Там само, арк. 9.

¹⁷ Там само, арк. 15, 16, 89, 90.

¹⁸ Там само, арк. 204.

¹⁹ Там само, арк. 48.

²⁰ Там само, арк. 70.

²¹ Там само, арк. 294.

²² Там само, арк. 118.

²³ Там само, арк. 139–140.

²⁴ Там само, арк. 109, 127.

²⁵ Там само, арк. 239.

²⁶ Там само, арк. 230.

²⁷ Там само, арк. 21.

²⁸ Там само, арк. 123–124.

²⁹ Там само, арк. 348.

³⁰ Там само, арк. 288.

³¹ Там само, ф. 2, оп. 3, спр. 2511, 116 арк.

³² Там само, арк. 84-а–87.

³³ Там само, арк. 84-а–95.

³⁴ Там само, арк. 96–116.

³⁵ Там само, спр. 2682-а, арк. 63–68.

³⁶ Там само, спр. 2837-г, арк. 3–4.

³⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки України, спр. 67098 фп, т. 82, арк. 7–25.

The article deals with the process of migration of Ukrainian peasants and Cossacks to the Far East during the years 1889–1901 through the records of the State Archives of Odessa Region previously unpublished. Also it is given an analysis of organization of migration movement, including the activity of state organs, funding, the participation of the shipping company of “Dobroflot” in the transportation of passengers and goods, conditions and difficulties of migration.

Identified nominal and family lists of immigrants from the territories of the Bessarabian, Volyn, Voronezh, Vyatka, Kaluga, Kyiv, Kursk, Penza, Poltava, Kharkiv, Kherson, Chernihiv, Taurida provinces, Kuban region, the Orenburg Cossack troops of the Don Army Region, also the Livl and Estland provinces. There were discovered a new archival documents which are a valuable source on the history of migrant families and can be used in practical genealogical research.

Key words: Ukrainian migration; migrants; Odessa; Far East; South-Ussuriysk; “Dobroflot”; the genealogy.